

НЕСТОР МАХНО – ПРОВІДНИК ІДЕЙ АНАРХО-КОМУНІЗМУ В УКРАЇНІ

Микола ТАРАНЕНКО,

кандидат історичних наук, доцент кафедри публічного права факультету соціології і права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Володимир МЕЛЬНИК,

студент факультету соціології і права Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті розглядаються питання формування і розвитку ідейно-політичних поглядів одного з провідних представників анархізму в Україні Нестора Махна. Автори статті аналізують участь Н. Махна в українських національно-визвольних змаганнях в 1917 – 1921 рр., його роль у розгортанні в Україні масового селянського повстанського руху, створенні анархо-махновської республіки та у процесах відродження української державності.

Ключові слова: анархізм, анархо-комуністи, анархо-махновська республіка, «батько», політика «воєнного комунізму», диктатура пролетаріату, махновщина, «Набат», народоваддя, революційна повстанська армія (махновців), третя соціальна революція.

NESTOR MAKHNO - CONDUCTOR OF ANARCHO-COMMUNISM IDEAS IN UKRAINE

Mykola TARANENKO,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor Public Law Departments Faculty of Sociology and Law National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

Volodymyr MELNYK,

Student of the Faculty of Sociology and Law National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

The article deals with the formation and development of ideological and political views of one of the leading representatives of anarchism in Ukraine Nestor Makhno. The authors of the article analyze N. Makhno's participation in Ukrainian national liberation competitions in 1917 - 1921, his role in the deployment of a mass peasant rebel movement in Ukraine, the creation of an anarcho-Makhno republic and in the processes of revival of Ukrainian statehood.

Keywords: anarchism, anarcho-communists, anarcho-Makhno republic, "father", politics "military communism", dictatorship of the proletariat, Makhnovist, "Nabat", democracy, revolutionary insurgent army (Makhno), third social revolution.

NESTOR MAKHNO ESTE CONDUCTA IDEILOR ANARCOCOMUNISMULUI DIN UCRAINA

Articolul tratează formarea și dezvoltarea opiniilor ideologice și politice ale unuia dintre reprezentanții de frunte ai anarhismului din Ucraina Nestor Makhno. Autorii articolului analizează participarea lui N. Makhno la competiții de eliberare națională din Ucraina în 1917 - 1921, rolul său în desfășurarea unei mișcări rebele țărănești de masă în Ucraina, crearea unei republici anarcho-Makhno și în procesele de renaștere a statalității ucrainene.

Cuvinte-cheie: anarhism, anarco-comuniști, republica anarh-Makhno, „tată”, politica „comunismului de război”, diktatura proletariatului, Makhnovist, „Nabat”, democrație, armată revoluționară insurgență (Makhno), a treia revoluție socială.

Постановка проблеми. Розглядаючи історичні події сторічної давнини, пов'язані з відродженням української державності та її занепадом на початку ХХ ст., не можна залишити поза увагою одну з найбільш яскравих, своєрідних та непересічних особистостей того часу, якою був Нестор Махно. Послідовний виразник і захисник прагнень

та інтересів широких селянських мас Півдня України, всенародно визнаний їх «батьком», він воював, захищаючи інтереси українського села, практично з усіма владами та режимами, що існували у той буремний час в Україні. Тому історичний феномен батька Н. Махна завжди викликав і продовжує викликати підвищений інтерес з боку дослідників ві-

тчизняної минувшини як у попередній період, так і в складних умовах сучасного будівництва незалежної Української держави.

Актуальність теми дослідження. У світлі сучасних процесів децентралізації та запровадження народовладдя, які набувають особливого значення в Україні, питання вивчення історичного досвіду формування і розвитку побудованої на самоврядній основі анархо-махновської республіки під час національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., безсумнівно, має незаперечну значимість і актуальність.

Стан дослідження

Варто зазначити, що історична постать одного з активних учасників революційних подій 1917-1921 рр. Нестора Махна з часу проголошення незалежності України викликала помітний підвищений інтерес українських істориків. В цьому контексті слід, насамперед, назвати монографічні дослідження В. Верстюка [1], В. Волковинського [2], Л. Яруцького [3], які без ідеологічних упереджень здійснили спробу дати всебічну об'єктивну оцінку діяльності цього визнаного лідера анархістського руху в Україні. Вказані автори, зазвичай, намагаються по новому, без раніше вироблених штампів і стереотипів показати участь Н. Махна у революційних подіях початку ХХ століття, його невтомні пошуки і боротьбу за щасливу долю українського селянства. Окремі аспекти революційної діяльності Н. Махна також знайшли своє відображення в наукових статтях та спогадах його соратників і сучасних науковців [4, 5, 13, 14, 17, 19].

Однак, в наявній історичній літературі, на жаль, бракує конкретного аналізу становлення і розвитку ідейно-політичних поглядів Н. Махна, роль «батька» у створенні і розвитку анархо-махновської республіки, його бачення можливого суспільно-політичного устрою України 1917-1921 рр. Саме ці аспекти життя і громадсько-політичної діяльності батька Махна, його державницькі погляди є предметом дослідження, **метою та завданням** авторів статті.

В контексті поставленої нами проблеми, насамперед, зазначимо, що активну участь в українських національно-визвольних змаганнях 1917-1921 рр. брали різноманітні політичні партії, громадські організації та об'єднання. Серед них особливе місце посідали представники анархістського руху. За визначенням науковців, анархізм це суспільно-політична течія, що заперечує державу і будь-яку політичну владу, проповідує необмежену свободу окремої особи і державу розглядає виключно як орган насильства, джерело суспільних негараздів [6, С. 76]

До одного з відгалужень анархізму в юнацькі роки приєднався і Нестор Махно, котрий став членом «Спілки бідних хліборобів», що діяла на території Катеринославщині в 1906-1908 роках. На відміну від поглядів і настанов визнаних ідеологів анархістського руху П.-Ж. Прудона та М. Бакуніна цей осередок анархістів вважав себе продовжувачем славних козацьких традицій і вольностей легендарної Запорозької Січі. За участь в експропріаціях майна поміщиків та багатіїв, більшість з яких, зазвичай, супроводжувалися розбоєм і вбивствами, неповнолітній Н. Махно в 1910 році за вказівкою П. Столипіна був засуджений на довічну каторгу, яку в 1911-1917 рр. відбував у московській Бутирській в'язниці. Тут він наполегливо займався своєю самоосвітою та постійно контактував із відомим російським анархістом П. Аршиновим (Маріним). Завдяки цьому Н. Махно добре засвоїв основні теоретичні положення анархізму, ставши переконаним анархо-комуністом.

Представники цієї течії анархістського руху сповідували доктрину, розроблену наприкінці ХІХ ст. своїм лідером П. Кропоткіним. Анархо-комуністи вважали страйк та індивідуальний терор універсальними засобами боротьби проти державних інститутів та установ. Майбутнє суспільство вони розглядали як союз («федерацію») вільних общин («комун»), об'єднаних вільним договором, де кожна особа мала отримувати необмежені можливості для свого самовдосконалення і розвитку. Після перемоги соціалістичної революції в Росії в жовтні 1917 р. їх першочерговим завданням стала експропріація всього того, що давало можливість експлуатувати трудящі маси. Окрім цього, анархо-комуністами передбачалося встановлення прямого товарообміну і так зване інтегрування праці (обробіток землі як селянами, так і міським населенням, поєднання розумової та фізичної праці тощо). На їх думку, земля повинна перейти до тих, хто її обробляє, але не могла бути приватною власністю. Анархо-комуністи заперечували всі форми влади, в тому числі й диктатуру пролетаріату. Вони називали себе «хлібовольцями» (від назви свого друкованого органу «Хлеб и воля» [7, С.77].

Після лютневої (1917 р.) революції в Росії і повалення самодержавства звільнений з в'язниці Н. Махно повертається на Катеринославщину в рідне село Гуляйполе, де розгортає активну революційну діяльність. Обраний головою повітової Ради, він підписує декрет про конфіскацію поміщицької землі та її справедливий розподіл між селянами. На початку грудня 1917 р. в Катеринославі, як делегат Гуляйпольської Ради, Махно бере участь у

роботі губернського з'їзду рад робітничих, селянських і солдатських депутатів. У січні 1918 р. Н. Махно відмовляється від посади голови повітової Ради, однак невдовзі очолює революційний комітет Гуляйполя, сформований з анархістів і лівих есерів.

Навесні та влітку 1918 р. Махно бере активну участь в організації та проведенні ряду конференцій анархістів в Таганрозі, Саратові та Москві. Крім спілкування з відомими російськими анархістами, в цей період він зустрічається і веде політичні дискусії з лідерами більшовицької партії В. Леніном, Л. Троцьким, Я. Свердловим, Г. Зинов'євим. У липні 1918 р. він нелегально повертається в Україну, де восени цього ж року організує невеликий повстанський селянський загін, який веде активну боротьбу проти влади гетьмана П. Скоропадського, місцевих поміщиків та німецько-австрійських окупантів. 16 жовтня 1918 р. махновці зуміли захопити Гуляйполе, де проголосили відновлення радянської влади та початок повстання «робітників і селян проти душителів та катів Української революції австро-германогайдамаків...». На думку вітчизняного історика

В. Волковинського, саме цю дату слід вважати витокami масового українського повстанського руху – махновщини, а після бою в Дібрівському лісі, під час якого Н. Махно проявив особливу хоробрість та риси справжнього народного ватажка, повсталі селяни нарекли його своїм «батьком». [8, С. 560-561].

Ідейне обґрунтування махновщини здійснювала українська анархістська організація «Набат». Вона була створена в листопаді 1918 р. з метою активізації анархістського руху та практичного втілення його ідей. До керівного органу «Набату» було обрано В. Воліна, М. Мрачного, А. Коротовича, Й. Гутмана та Я. Суховольського. «Набат» мав оперативну легучу групу по організації терору і повстань в Україні, однак займався, передусім, агітаційно-пропагандистською роботою, розповсюджуючи серед населення десятки своїх газет, а також брошури, листівки та прокламації. У них пропагувалися анархістські ідеї безвладного комуністичного суспільства шляхом організації і здійснення третьої соціальної революції.

В ході реалізації своїх планів «набатівці» особливо великі надії покладали на масовий селянський повстанський рух, з яким встановили тісні стосунки в січні 1919 р. З формуванням у серпні 1919 р. революційної повстанської армії України (махновців) вони здійснили спробу не лише поширювати свої ідеї серед її особового складу, а й під-

порядкувати собі повстанців та їхнього ватажка Н. Махна. Однак, «батько» доволі скептично ставився до новоявлених ідейних однодумців. Проте довірив керівникам «Набату» очолювати свою Реввійськ Раду – В. Воліну (1919 р.), а згодом – А. Барону (1920 р.). Коли ж «набатівці» здійснили спробу повністю підпорядкувати собі «батька», Н. Махно, головними цінностями котрого була особиста свобода і незалежність, невизнання будь-якого політичного тиску, вигнав В. Воліна і А. Барона зі своєї армії. У відповідь у вересні 1920 р. на своїй черговій конференції «набатівці» піддали ці дії Н. Махна нищівній критиці і зробили гучну заяву, що віднині він більше не є анархістом [9, С. 145].

Однак, зауважимо, що в наступний період «набатівці», не зважаючи на цей конфлікт, все ж таки намагалися не поривати з махновщиною. В жовтні 1920 року вони знову повернулися до армії Н. Махна, де продовжили пропагувати свої ідеї аж до її остаточної ліквідації в 1921 році.

Не дивлячись на невинну збройну боротьбу проти чисельних ворогів, які оточували повстанську армію з усіх сторін, Махно не залишав поза увагою свою ідею створення на підконтрольній йому території анархо-махновської республіки. Вона знаходила своє конкретне відображення у його численних виступах, резолюціях повстанських з'їздів і, насамперед, у декларації “Революційної повстанської армії України (махновців)” від 20 жовтня 1919р.

В цьому документі була викладена політична програма Н. Махна. Вона спрямовувалася проти Радянської влади, яку махновці вважали “останньою владою в історії Росії.” В декларації, зокрема, різко засуджувалася політика “воєнного комунізму” в усіх її негативних наслідках для українського селянства. У ній також проголошувалася потреба захисту села від експлуатації і поневолення містом, від неминучого наступу промисловості на сільське господарство. В цьому зв'язку варто зауважити, що за свідченням очевидців, Н. Махно постійно підкреслював, що міста є анахронізмом у житті вільних людей і тому приречені до своєї неминучої загибелі. На його думку, будь-яка влада, проголошена у місті, для селян є ворожою, як влада держави-експлуататора їх праці [10, С.149]. Виступаючи захисниками українського селянства, Н. Махно та його однодумці, у своїй політичній програмі вимагали не лише передачі йому всієї землі, але й права селян самим розпоряджатися результатами своєї праці.

Автори махновської декларації рішуче виступали проти керівної ролі комуністичної партії

в Україні, звинувачували її в незаконному захопленні й узурпації державної влади. В ухваленій декларації, зокрема, наголошувалося, що більшовицька партія «сама по собі абсолютно безсильна у справі здійснення великих завдань соціальної революції і в той самий час вона паралізує вільну творчу діяльність самих трудових мас, які єдині здатні здійснити це завдання». Творці декларації наголошували, що саме ця правляча партія, взявши у свої руки усе господарське та громадське життя, створюючи нові політичні та економічні привілеї, «вбиває під корінь соціальну революцію» [11].

Як відомо, Махно вимагав від більшовиків передачі узурпованої ними влади багатопартійним Радам, обраним трудовими масами. Він рішуче виступав проти структурної ієрархії Рад, їх централізації, диктату центральної влади над її низовими ланками. На його думку, для ефективного керівництва країною достатньо лише ефективного функціонування “низових” органів влади – волосних, повітових та міських рад, які б не виконували політичних функцій, а займатися виключно вирішенням економічно-технічних проблем.

В цьому контексті у згаданій вище декларації, зокрема, зазначалося, що «для організованого налагодження нового господарського і громадського життя вільні селяни й робітники природно створюють всюди на місцях – свої громадсько-політичні організації, сільські комітети або ради, всілякі союзи, кооперативи, гірничі, фабричні і заводські комітети, залізничні, поштово-телеграфні та інші організації... Ці організації створюють зверху до низу об’єднуючі їх органи у вигляді економічних рад, які виконують технічне завдання регулюванням громадсько-господарського життя у широкому масштабі... Вони утворюються у разі необхідності на добровільних засадах». У декларації наголошувалося, що ці ради «ні в якому разі не можуть бути політичними установами, якими б керували ті чи інші політичні діячі чи партії... Вони повинні бути лише дорадчо-виконавчими органами, регулюючи живу господарську діяльність на місцях» [12, С. 461].

Окрім цього, у прийнятій декларації махновське керівництво вважало, що більшовики неспроможні забезпечити належне життя трудового народу на основі проголошених анархістами принципів безпартійності та безвладдя. На його переконання, більшовицька партія, маючи у своєму розпорядженні підвладні їй репресивні органи, запроваджуючи жорсткий кривавий червоний терор, і надалі буде посилювати експлуатацію і гноблення робітників і селян. Щоб перешкоди-

ти цьому, махновці декларували своїм головним завданням здійснення “третьої соціальної революції”, що ставила б за мету остаточно знищити залишки капіталу і повалити владу більшовиків-тиранів, політика яких суперечила корінним інтересам трудящих мас. Н. Махно та його прибічники були переконані, що в разі перемоги цієї третьої соціальної революції, їм «вдасться налагодити громадсько-господарський апарат на засадах соціальної рівності, справедливості, дружнього співробітництва і цим самим положити край існуванню класів, політичних партій і властей, а також пануванню однієї нації над іншою» [12, С. 462].

Варто зазначити, що на території, яка знаходилась під надійним контролем махновської повстанської армії, на практиці послідовно запроваджувалися проголошені Н. Махном принципи справжнього народного самоврядування. На думку українського історика Я. Грицака, у поведінці й уявленнях про соціальну справедливість махновців легко вгадувалися старі традиції низового козацтва й гайдамаччини [10, С. 149]. Аналогічну оцінку бачимо й у чисельних документах, що надходили з Півдня України командуванню Червоної Армії. Так, у донесенні Вищої військової інспекції УСРР в березні 1919 р. зазначалося, що «частини батька Махна міцно просякнуті духом і тенденціями відчайдушного Запоріжжя» [10, С. 149]. О. Коллонтай з великою симпатією називала Гуляйполе “справжньою Січчю”, а Л. Каменев вважав цей регіон своєрідною “картинкою українського XVII століття”. Добре знаючи надмірні амбіції та самолюбство Н. Махна, лідери “Набату” підлесливо величали його “великим анархістом”, “другим Бакуніним”, наголошуючи, що лідер російських анархістів П. Кропоткін вже визнав гуляйпольського селянського батька своїм послідовником [13, С. 17].

До вищезазначеного варто додати, що в ході будівництва безвладної анархічної республіки її «батько» на практиці дійсно намагався органічно поєднати два свої суспільно-політичні ідеали: анархії та Запорозької Січі. Не випадково у своїх мемуарах Н. Махно не без гордості називає збори селян Гуляйполя у 1917 році справжньою Запорозькою Січчю.

Користуючись величезною підтримкою українського селянства, маючи у розпорядженні багаточисельну повстанську армію, побудовану на добровільних засадах, яка тримала під своїм контролем значну частину Півдня України, Махно вирішив не на словах, а на ділі реалізувати свою мрію – створити анархо-махновську республіку. Не дивлячись на те, що ідеологи анархізму запе-

речували будь-яку владу, заради проголошення своєї республіки махновцям довелося провести кілька з'їздів місцевих рад та представників повстанських загонів, щоб виробити основні принципи створення цього доволі оригінального квазі-державного утворення. Тільки у першій половині 1919 року таких з'їздів пройшло три, причому кожен наступний був все більш багатолюдним. Серед їх учасників з правом голосу були представники різних соціальних груп, хоча, як правило, домінували селяни.

Конкретним підтвердженням демократії і свободи політичних думок було те, що в анархічній республіці Н. Махна друкувалося більше десятка газет багатовекторного ідеологічного спрямування. Єдине, що було заборонено представникам інших політичних сил, - це створювати органи влади. В цьому питанні ініціатива повністю належала анархістам. З їхніх представників формувалася революційно-військова рада, яка здійснювала загальне керівництво усіма поточними справами. Окрім цього, були створені ділові комісії (аналогі міністерств) та культурно-просвітницький відділ, що відповідав за ідеологічну пропаганду і просвітництво.

Втім, повної відсутності владної бюрократії навіть анархістам у проголошеній ними республіці до кінця уникнути не вдалося. У містах їм довелося призначати комендантів, які служили сполучною ланкою між армією і міщанами, а також інформували місцеву громаду про важливі заходи, що відбувалися в межах проголошеної республіки. Виконуючи основні положення своєї програми, Н. Махно ще в серпні 1919 р. зібрав офіційні документи усіх крупних поміщиків і колоністів підконтрольної йому території, провів інвентаризацію їх земель та поділив ці землі між селянами, з розрахунку на кожного члена родини [14, С. 195].

Зазначимо, що в економіці анархо-махновської республіки панував повний лібералізм, на її території був дозволений вільний обіг будь-яких грошових знаків - царських карбованців, купюр білих або петлюрівців. За таких обставин учасники фінансових операцій самі на власний розсуд встановлювали як цінність грошей, так і вартість товарів та наданих послуг. Ринок був також вільним й не регулювався жодними указами, постановами чи розпорядженнями. В межах проголошеної махновцями республіки панувало дрібне підприємство. На відміну від великих промислових підприємств, які в умовах війни не могли налагодити ефективно виробництво через відсутність необхідної сировини і ринків збуту, дрібні і серед-

ні підприємці зуміли швидко пристосуватися до запропонованого махновцями вільного ринкового механізму. Варто зауважити, що у промисловості зберігався і приватний сектор. Зокрема, у Гуляйполі на місцевому машинобудівному заводі продовжувала керувати колишня адміністрація, яка в разі потреби вирішувала виробничі проблеми разом з робітничою профспілкою. За домовленістю із нею працю робітників на заводі оплачували борошном з місцевого млина.

Важливим для будь-якого, навіть анархічного безвладного державного утворення, було транспортне питання. Залізничники, які звикли до того, що основним замовником і платником їх послуг є держава, також мусили пристосовуватися до нових економічних умов. Оперативно зорієнтувавшись, вони створили власний комітет, що взяв під свій контроль управління залізницями, розробив чіткий графік руху потягів, систему перевезення пасажирів та оплати їх проїзду [15].

Як бачимо, не зважаючи на складне перманентне військове становище, вироблена Н. Махном система організації політичного та економічного життя на підконтрольних махновцям територіях працювала достатньо ефективно. Зрозуміло, що в умовах безперервної війни ключовою силою існування анархічної республіки була армія, яка повинна була її захистити. Вона утримувалася селянами, які вносили до армійської скарбниці добровільні внески. Такою ж добровільною була й мобілізація бійців до повстанського війська, яке мало доволі складну структуру. Вищим керівним органом Революційної повстанської армії (махновців) була Військово-революційна рада. Н. Махно був їй підпорядкований і входив до складу ради як один із її членів. Функції вищого оперативно-командного органу виконував штаб армії, який поділявся на адміністративний та оперативний відділи і мав групу військових інспекторів. Ударну силу махновців становили чотири корпуси, кожний з яких поділявся на бригади, полки, батальйони, роти (сотні), взводи і напів-взводи. В рядах армії нараховувалося 40 тис. піхоти та 10 тис. кавалерії, а на озброєнні знаходилося 1 тис. кулеметів, 20 гармат, 12 тис. тачанок, які забезпечували вражаючу мобільність повстанського війська [16, С. 215]. Влітку 1919 р. після ряду вдало проведених військових операцій армія Н. Махна нараховувала майже 80 тисяч бійців [17, С. 300]. До осені 1919 року вона зуміла звільнити великі українські міста Олександрівськ і Катеринослав. Протягом кількох наступних місяців загоны батька Махна надійно контролювали більшу частину Катеринославщини та північного Приазов'я.

Неординарність становища повстанської армії махновців полягала в тому, що в 1918–1921 рр. вона спромоглася воювати проти всіх: проти Центральної Ради, гетьмана П. Скоропадського, головного отамана УНР С. Петлюри, білих армій А. Денікіна і П. Врангеля, іноземних інтервентів з Німеччини, Австро-Угорщини, Франції, загонів німецьких колоністів в Україні, більшовицької Червоної армії, загонів надзвичайної комісії і комітетів незаможних селян [18].

В цих складних військових умовах Н. Махно доводилося постійно маневрувати, йти на компроміси, шукати навіть серед своїх ворогів хоча б тимчасових союзників. За таких обставин очолювана батьком Махном анархістська республіка мала стати своєрідною «третьою силою» поряд з такими противниками як більшовицька Росія та УНР на чолі з Директорією. Саме з ними Н. Махно свідомо йшов на тимчасові союзи, щоб успішно протистояти арміям А. Денікіна та П. Врангеля, яких вважав найголовнішими ворогами українського селянства.

В цьому контексті зазначимо, що ще наприкінці 1917 р. – на початку 1918 р. Махно вперше виступив на боці більшовиків проти Центральної Ради, яка підтримувала отамана О. Каледіна і пропускала на Дон козацькі частини, а згодом після укладення Брестського миру запросила в Україну окупаційні війська Німеччини та Австро-Угорщини. За ці дії він звинуватив Центральну Раду у зраді інтересів революції. Завдяки цьому керівництво більшовиків виділило повстанським загонам Н. Махна так необхідні для них зброю і боєприпаси. В грудні 1918 р. Махно знову виступив на боці більшовиків під час боїв за Катеринослав, де перебувало на той час військо С. Петлюри.

На початку 1919 р. на Півдні України розпочався наступ Добровольчої армії на чолі з генералом А. Денікіним. Тому, в лютому 1919 р. Махно знову підтримав більшовицьку владу та із своїм повстанським загonom увійшов до складу Червоної Задніпровської бригади. Однак, між махновцями та більшовиками одразу виникли доволі гострі суперечності з цілого ряду принципів політичних та ідеологічних питань. Зокрема, Махно та його однодумці не визнавали один з головних постулатів більшовицької партії - диктатуру пролетаріату, засуджували проголошену більшовиками політику «воєнного комунізму», послідовно виступали проти запровадження на селі грабіжницької продрозкладки, боролися із створеними більшовиками на селі комітетами бідноти (комбідами), були проти усуспільнення сільського господарства.

Ці принципи розбіжності набули особливої гостроти навесні 1919 р. Вони спричинили взаємні звинувачення між тимчасовими союзниками та стали справжнім каменем спотикання між ними. Саме ці протиріччя стали головною причиною прийняття Л. Троцьким рішення про початок рішучої боротьби з «партизанщиною» на Українському фронті. Як наслідок, під його тиском Рада робітничо-селянської оборони УСРР ухвалила постанову про ліквідацію махновщини [12, С. 461]. Обурений цим рішенням Н. Махно подав у відставку з посади командира бригади. Після цих подій «батько» намагався не йти на союзні контакти з керівництвом Червоної армії. Однак в жовтні 1920 року в зв'язку із наступом на так званий «махновський район» армії барона П. Врангеля Махно змушений був піти на чергову і останню угоду з більшовиками, яка у підсумку стала для нього фатальною.

Оцінюючи ідейно-політичні погляди батька Махна, варто наголосити на тому, що вони ніколи не залишалися застиглою анархістською догмою. Не зважаючи на великий вплив ідеологів російського анархізму, позиція Н. Махна, на думку Я. Грицака, відзначалася певною місцевою специфікою, яка робила її відмінною від традиційних доктрин російського анархізму. Зокрема, українська махновщина була виразно селянським рухом, яка ставила за свою мету розподіл поміщицьких земель і передачу їх тим, хто їх обробляє [10, С. 149].

Після проголошення на Півдні України анархо-махновської республіки Н. Махно у своїх ідейно-політичних поглядах помітно еволюціонує від анархізму до соціалізму. Але, на відміну від ортодоксальних прихильників марксизму, селянський «батько» постійно наголошував, що його соціалізм є безпартійним, а партії є отруйними формуваннями і незабаром «всяка «політична» організація і діяльність через непотрібність відпадуть і самоліквідуються» [12, С. 462].

Враховуючи ці зміни у поглядах Н. Махна та складну військову ситуацію, яка склалася в Україні в 1919 році, варто поставити цілком логічне питання, чи змогли б співіснувати в єдиному державному утворенні Українська Народна Республіка на чолі з Директорією і анархічна селянська республіка, проголошена Махном в південних регіонах України? В цьому контексті зазначимо, що в основу державної влади УНР на початку 1919 року, як відомо, був закладений трудовий принцип, який реалізовувався через рішення її вищого законодавчого органу – Трудового конгресу. Аналогічний принцип лежав і в основі організації народ-

ного самоврядування, проголошений Н. Махном на підконтрольних йому територіях. Влітку 1919 р. С. Петлюра, котрий на той час очолював Директорію УНР, запропонував Н. Махну об'єднати військові зусилля в боротьбі проти Добровольчої армії А. Денікіна. Після обміну делегаціями 20 вересня 1919 року у Жмеринці був укладений договір між керівництвом УНР і анархо-махновської республіки. Він передбачав спільну боротьбу проти білогвардійців і в разі перемоги над ними виділення Махнові відповідної території для встановлення там «вільного радянського ладу» [13, С. 30]. С. Петлюра з цією умовою погодився, але був проти пропаганди махновських ідей у своїх військах і на підконтрольній Директорії території [19].

Однак, наступні події засвідчили, що Н. Махно, йдучи на військовий союз з УНР, переслідував водночас і власні далекосяжні амбіційні цілі. Як пізніше з'ясувалося, він хотів усунути С. Петлюру від керівництва УНР і одноосібно очолити обидві армії. З цією метою 26 вересня 1919 р. він запросив Петлюру на переговори до Умані, під час яких планував організувати вбивство чильника Директорії, як в свій час це зробив з отаманом М. Григор'євим. Проте задум Н. Махна не вдався через те, що в Умані на той час перебувало багато петлюрівців і тому махновські бойовики не наважилися вчинити запланований замах.

Даючи оцінку цим подіям, можна припустити, що в разі усунення С. Петлюри і об'єднання армії УНР з махновцями у селянського «батька» відкривалися доволі широкі можливості як у боротьбі проти А. Денікіна і більшовиків, так і збереженні відродженої в ході національно-визвольних змагань тогочасної державності України. В цьому контексті зазначимо, що Н. Махно, не зважаючи на відсутність чітко вираженої національної позиції, у своїх практичних діях завжди залишався патріотом рідної землі. Очолювана ним армія, як правило, найбільш відчайдушно захищала ту ділянку фронту, що проходила неподалік рідної місцевості її вояків. Відхід повстанських загонів поза межі цієї території, навпаки, негативно позначався на їх боєздатності. На думку дослідників махновщини, почуття так званого місцевого патріотизму Н. Махна за певних обставин могло легко перетворитись у справжнє національне почуття, особливо коли проти нього воювали неукраїнці [10, С. 149].

В цьому зв'язку зауважимо, що за свідченням очевидців цих подій і пізніше у своїх мемуарах, Н. Махно наголошував, що «російська революція в Україні стала «українською революцією». Цікаво, що своїм прямим обов'язком він вбачав «україні-

зацію» анархістського руху і дуже шкодував, що не досить добре знає українську мову» [20, С. 50]. У його останніх наказах, відозвах і зверненнях також виразно прослідковується національний аспект. У них він послідовно виступає не тільки як захисник виключно українського селянства, а й усього українського народу. Зокрема, влітку 1921 р. Н. Махно серйозно розглядав можливість походу свого війська у Східну Галичину з метою допомоги там українському національному рухові [10, С. 164]. Більше того, визначаючи в цей період перспективи розвитку махновського руху, його «батько» підкреслював, що його кінцевою метою є побудова української радянської держави з всеукраїнським з'їздом рад – як законодавчої влади і всеукраїнським центральним виконавчим комітетом – як виконавчої влади [21].

Повертаючись до подій 1919 року, пов'язаних з укладанням угоди між С. Петлюрою і Н. Махном, зазначимо, що офіційно вона так і не була розірвана жодною із сторін. Адже під тиском більшовицької армії військо УНР мусило відступати на захід, а махновці, навпаки, почали рухатися на схід – в Донську область і Поволжя, сподіваючись знайти там своїх союзників серед місцевих селян. Однак цей рейд не приніс Н. Махну бажаних результатів.

На той час більшовицька Росія уклала з Польщею Ризький мирний договір 1921 р., що остаточно припинив війну між ними. В цих умовах практично усі підрозділи Червоної армії, що знаходилися в межах України, були спрямовані на знищення повстанського селянського руху, насамперед, махновського. Зрозуміло, що за таких обставин знекровлене постійними боями військо Н. Махна вистояти не мало сил. Окрім цього, в Україні розпочався голод 1921-1923 рр., який остаточно знесилив селян, котрі були головною соціальною і матеріальною опорою махновщини і проголошеною Н. Махном республіки. У кінцевому підсумку Н. Махно з тяжкими боями в 1921 році зумів вивести залишки своєї армії до Румунії, де остаточно визнав безперспективність своєї подальшої боротьби за свій ідеал – анархо-махновську республіку.

Висновок. У підсумку зазначимо, що Нестор Махно уособлював собою тип справжнього народного героя, народженого вибухом революційної стихії в Україні. Завдяки своєму природному розуму, організаційному та військовому таланту він зумів розгорнути могутній масовий повстанський селянський рух, який охопив майже весь Південь України, і як справжній «народний батько» на-

дійно захищав українське селянство від його чисельних ворогів. На підконтрольній йому території Н. Махно зумів на практиці реалізувати свій ідеал – створити анархо-махновську республіку, яка навіть в умовах перманентної війни зуміла протягом кількох місяців засвідчити свою цілковиту життєздатність. На жаль, Н. Махно, уклавши воєнний союз з С. Петлюрою в 1919 р., так і не знайшов потрібного порозуміння з керівництвом Директорії УНР, що у кінцевому підсумку стало однією з чисельних причин поразки українських національно-визвольних змагань 1917-1921 років.

Список використаних джерел

1. Верстюк В. Махновщина: селянський повстанський рух на Україні: 1918–1921. – К.: Наукова думка, 1991. – 365 с.
2. Волковинський В. М. Нестор Махно: легенди і реальність. – К.: Перліт Продакшн, ЛТД, 1994. – 256 с.
3. Яруцкий Л.Д. Махно и махновцы. – Мариуполь [б.и.], 1995. – 366 с.
4. Белаш А.В. Дороги Нестора Махно. Историческое повествование. – Киев.: РВЦ «Проза», 1993. – 592 с.
5. Волин В.М. Неизвестная революция. 1917–1921. – М.: НПЦ «Праксис», 2005. – 400 с.
6. Словник іншомовних слів / укл. Л.О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
7. Енциклопедія історії України у 10 Т: Т. 1: А–В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2003. – 688 с.
8. Енциклопедія історії України у 10 Т: Т. 6. Ла - Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2009. – 790 с.
9. Енциклопедія історії України у 10 Т: Т. 7. Мл - О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2010. – 728 с.
10. Грицак Я.Й. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. [Навч. посібник]. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
11. Декларация Революционно-повстанческой армии Украины (махновцев). – Александровск, 1919.
12. Історія України: Джерельний літопис. – К.:КВІЦ, 2012. – 832 с.
13. Волковинський В.М. Батько Махно. - К.: Товариство «Знання» України, 1992. - 48 с.
14. Панасенко Ю. Махновський рух на Гуляйпільщині // Україна: історія, культура, пам'ять. – К.: ІВЦ Ви-во «Політехніка», 2009. – 349 с.
15. Мамченкова О. Свободная энергия. Корреспондент № 41, 2011, С. 64-66.
16. Рубльов О.С., Ресент О.П. Українські визвольні змагання 1917– 1921 рр. – К.: Альтернативи, 1999. – 320 с.
17. Історія України в особах: XIX–XX ст./ І. Войцехівська (кер.авт.кол.). – К.: Україна, 1995. – 479 с.
18. Гетьманчук М.П. Військові формування Нестора Махна періоду національно-визвольних змагань українського народу (1918–1921 рр.) URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/30015/1/23_171-180.pdf
19. Шубин А. «Махно и махновское движение». - М.: «МИК», 1998. - 176 с
20. Лисяк-Рудницький І. Українська революція з перспективи сорокаліття. Історичні есе. Т. 2. – К.: Основи, 1994. – 573 с.
21. Шурхало Д. Нестор Махно намагався поєднати два ідеали: анархії та Запорозької Січі – дослідник. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30226380.html>

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

ТАРАНЕНКО Микола Григорович ,
кандидат історичних наук, доцент кафедри публічного права факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»;
Мельник Володимир Вадимович - студент факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»;

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

TARANENKO Mykola Hryhorovych,
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor Public Law Departments Faculty of Sociology and Law National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»;
luba_xtkm@ukr.net
Melnyk Volodymyr Vadymovych - Student of the Faculty of Sociology and Law National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»;
vovam6282@gmail.com